

дого вида он приводит довольно подробные диагнозы, однако лишь для немногих указывает местонахождения. Поэтому трудно судить, все ли описанные им растения находил и собирал сам Пабрежа, или же их описывал по литературным источникам. Только косвенно, по применяемым им к некоторым видам народным названиям или по другим примечаниям можно догадываться, что для автора они были знакомы.

Во всяком случае нет сомнения в том, что Ю. Пабрежа интересовался не только цветковыми, но и споровыми растениями и, исходя из уровня знаний того времени, по-видимому, знал их достаточно хорошо.

Его рукописи и гербарные материалы и в настоящее время имеют не только научно-историческое значение, но и служат источником при создании литовских ботанических терминов, отчасти же и для лучшего познания местной флоры споровых растений, в особенности птеридофитов и морских водорослей.

J. Pabrėža — farmakognostas ir liaudies gydytojas

Eduardas Kanopka

Nors J. Pabrėžai ir nepavyko baigti studijų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojoje mokykloje (Vilniaus Universitete), tačiau joje įgytos kai kurios gamtos mokslų ir medicinos teorinės žinios bei praktiniai įgūdžiai, grįžus jam į Žemaitiją, teikė galimybių toliau savarankiškai studijuoti šiuos mokslus, taip pat taikyti juos praktikoje.

Savarankiškai ir su didžiuliu užsispyrimu dirbdamas, J. Pabrėža ne tik įsisavino teorines botanikos žinias, bet ir praktiškai išmoko pažinti augalus, juos apibūdinti. Jis surinko ir aprašė Žemaitijos vaistinguosius augalus, sudarė jų herbarą, kuris šiuo metu yra Lietuvos TSR Respublikinėje bibliotekoje. Iš herbaro ir rodydamas gyvus augalus, jis mokė besikreipiančius į jį ligos atvejais žemaičius baudžiauninkus pažinti vaistinius augalus, aiškino, nuo kokių ligų ir kaip juos naudoti.

Turėdamas tvirtą botanikos žinių pagrindą, J. Pabrėža skaitė daug farmakognozijos, medicinos veikalų ir ne tik patardavo, bet ir pats gydė žmones. Vadovaudamasis Krokuvos akademijos daktaro Simono Sirenijaus veikalu, J. Pabrėža 1814 m. parengė veikalą „Kai kurių augalų gydan-tieji ypatumai, tų augalų panaudojimo įvairių ligų atvejais būdai, kunigo Jurgio Pabrėžos, Kartenos altaristos, parinkti iš Simono Sirenijaus, Krokuvos Akademijos daktaro veikalo, 1814 m. Kartenoje“ [29].

Sio darbo įžangoje J. Pabrėža kukliai rašė:

„Priimk, malonus skaitytojai, šį trumpą mano darbą, kuriame rasi paprasčiausius būdus, kaip padėti neturtingiesiems įvairių ligų atvejais paprastomis priemonėmis — be-veik visiems žinomomis vaistažolėmis“ ([29], p. 1).

O tas „trumpas darbas“ turi 246 smulkiai ranka rašytus puslapius, kuriuose aprašyti 234 augalai.

Siame veikale J. Pabrėža aprašo Lietuvoje gausiai augančias ir vaistinėje lengvai gaunamas vaistažoles, vaistingosios žaliavos savybes. Apie savo darbą jis taip pasisako:

„Visus sudėtingus ar komplikuočius S. Sirenijaus veikalo straipsnius (atskiri preparatai ar dėl daugybės ingredientų preparate) praleidau, nes tai per sunku liaudžiai pasigaminti“ ([29], p. 2).

Veikalo pradžioje pateikiamas alfabeto tvarka vaistinių augalų sąrašas lotynų ir lenkų kalbomis bei žemaitiškai. J. Pabrėžai nelengva buvo parinkti vaistingiesiems augalams bei jų žaliavoms žemaitiškus pavadinimus, nes lietuviškos botanikos terminijos tada dar nebuvo. Kai kuriems augalams bei jų žaliavoms pavadinimus yra davęs pats Pabrėža.

Toliau alfabeto tvarka pateiktas ligų sąrašas, autoriaus vadinamas „Rejestru“. Jame daugiau kaip 900 susirgimų, negalavimų, kosmetinių trūkumų, taip pat nurodoma, kurios žolės nuo kokių susirgimų ar negalavimų vartotinos.

J. Pabrėža nurodo kiekvienos vaistažolės savybes, kurias ligas kuria vaistažole gydyti. Čia pat pateikiamas receptas, atitinkamo vaisto pasigaminimo iš aprašomosios vaistažolės ar jos dalies būdas. Nurodoma, kaip gaminami vaistai konkrečiai ligai. Kartais tiksliai nurodoma, kiek vaistažolių imti /atsverti/, gaminant iš jų vaistus.

Medžiaga išdėstyta sistemingai, populiariai. Štai pavyzdys:

Mak ogrody — Papaver sativum — /: Fol. 1359. — / — u Jundzilla korta 281. Mak ogrody — /: Agouna — Agouna darza: /

Daržo aguona yra trejopa: baltoji, raudonoji ir pilkoji. Pilkoji aguona skiriasi žiedais ir sėklomis, bet visos aguonos turi vienodą prigimtį, 4-tojo laipsnio aušinančiomis ir migdančiomis savybėmis. Jos naudingos melancholikams.

Galia ir veikimas

Nr. 1. Visoms aguonomis būdinga savybė yra ta, kad jos sukelia miegą. Dėl to Dioskوريدas rašė: Galvutės su sėklomis sutrintos ir vandenyje virintos vartojamos kaip sukeliantis miegą gėrimas. Virinti su galvutėmis lapai taip pat sukelia miegą. Tuo galvučių vandeniu reikia plauti rankas iki alkūnių ir kojas iki kelių. Vaistas vartojamas, pakilus temperatūrai.

Nr. 2. Kai vaikai naktį nemiega, baltosios aguonos pienu duoti geriau per pusę atskiestą su pienu, su košele ar su uogiene, duoti nuovirų. Taip pat tinka vandenyje virintos aguonų galvutės su sėklomis. Tame vandenyje sumirkyta skarele apvyniojus galvą, smilkinius, vaikams ir seniams miegą sukelia.

Nr. 3. Užėjus pragaro rožės karščiavimo priepuoliams, ištrintos šviežios galvutės su sėklomis sutrinamos su miežių salyklu ir daromi pleistrai, kurie ištraukia karštį. Taip pat vartojami ir lapai. Karščio priepuolio atvejais sutrinamos žalios galvutės su sėklomis, sumaišomos su avižių miltais, iš jų daromi pleistrai. Aušinimui, priešingai, aguonas reikia piene ar vandenyje, kuriame buvo virinamos aguonų galvutės, išmirkyti ir gaminti pleistrą.

Nr. 4. Švieži lapai padeda galvos skausmų atvejais.

Nr. 5. Aguonų sėklos yra vaistas nuo raupsuotumo.

Nr. 6. Gydo sausą kosulį, pleuritą ir dieglius šonuose, duodant gerti aguonų pieno su figos medžio vaisiais, saldžiais migdolais, saldiašaknės šaknų nuoviomis.

Spiudant kraujais, pridedama tragakanto arba gumiarabiko klijų.

Aguonų virintas vaistas. Paimti kiek reikia aguonos galvučių, jas sutrinti arba naujoje melžtuvėje sutraiškyti, paskui išvirtas vandenyje vėl rūpestingai ištrinti, kiek reikia pridėti vandens ir vėl su likusiu vandeniu arba su krauju virti, kol visas vanduo išgaruos

Imion a Lmuydzkie triwjalne

RCSLJN

W tcy Liędze umiyszczonych.

Agouna darza...	164.	Body...	172.
Agounely poyk zidy...	163.	Bokwica...	133.
Ajers...	4.	Bythkrieslis...	71.
Ahu zolie...	154.		
Apintapis bathasis...	221.		
Apinis...	202.	Cica medis...	172.
Azmenis...	147.	Cyboły...	125.
Atrabas...	96.	Cynawada...	82.
Awietie...	154.	Cynawada woky szkoci...	110.
Awyza...	93.	Ciemienizy...	204.
		Ciemienizyniks joudasis...	206.
Bagocig...	20.	Cie snaks...	128.
Bajors...	139.	Ciepronelis tanka...	37.
Batoda kiane mans...	201.		
Batoda liekarstyny...	62.	Debesita...	9.
Batb mielnawis...	55.	degyma zolie...	25.
Begalyng...	132.	Dekony...	25.
Bernadins...	170.	Demimay batgantary...	184.
Bezdis...	213.	Drzyg zolie...	149.
Bezdis zolynis...	218.	Drzyg zolie...	175.
Blerdinget...	200.	Brygnie...	166.
Blyzgy...	201.	Dzidiolis liekarstynis...	239.
		Dziwa medis...	33.

8 pav. Lapas iš J. Pabrėžos rankraščinio veikalo „Kai kurių augalų gydantieji savumai [...]“ [29], kuriuo pradedamas augalų žemaitiškų pavadinimų sąrašas

ir liekanos sutirštės, kaip medus. Toks vaistas laižomas. Jis gydo sausą kosulį, malšina krūtinėje ir šonuose kosulio sukeltus skausmus, gydo dusulį /geltligę/. Naudingas gydant žarnų žaizdas ([29], p. 165).

Kaip matome, J. Pabrėža ne tik nusako vaistų veikimą, bet ir nurodo jų pagaminimo technologiją. Štai dar keletas pavyzdžių.

„Paprastas sirupas“

Reikia paimti 5 lotus¹ žalių aguonų galvučių /čia tinka tiek baltosios, tiek juodosios/ ir pusę gorčiaus² lietaus vandens. Viską virinti, kol liks 3 kvortos³, perkošus įdėti balto cukraus, be to, susukto kiekvieno atskirai po 12 lotų. Viską virti, kol sutirštės. Šis vaistas malšina sunkų sausą aštrų kosulį, sukelia miegą ir sapnus melancholikams, taip pat ir cholerikams.

Aguonų medus pagal Galeną

Galenas imdavo 20 baltųjų aguonų galvučių, nežalių ir nepernokusių, 1,5 kvortos lietaus arba šulinio vandens ir mirkydavo jas 24 valandas. Po to virindavo, kol likdavo trečdalis. Perkošęs ir stipriai išspaudęs, pridėdavo tris svarus⁴ gero medaus ir vėl virdavo, kol sutirštėdavo arba kol visą drėgmę išvirindavo. Vaistas naudojamas plaučių ligų atveju ir jeigu liga sukeldavo nemigą.

Kenkia, aguonas vartojant dažnai, galva pasidaro sunki, prasideda galvos skausmai. Išgėrus iš karto iki pusės loto aguonos sulčių arba opiumo, sukeliamas toks gilus ir sunkus miegas, kad gali ištikti mirtis, nustelbiama ir sutrinka atmintis, ima kretėti galva, nustelbiamos kai kurių organų funkcijos.

Pastaba. Juodosios aguonos šituose mūsų šaltuose kraštuose nėra tokios kenksmingos, dėl to, pasninko metu dažnai vartojamos nekenkia“ ([29], p. 1).

Kitame darbe J. Pabrėža rašė:

„Jei įgėlė bitė, nuskynęs aguoną, jų ištekejusiomis sultimis patepk įgeltą vietą, skausmas tuojau pranyks ir nesutins“ ([37], p. 12).

Taip J. Pabrėža aprašo ir kitus vaistinguosius augalus.

J. Pabrėža ne tik apibendrina savo veikale tų laikų medicinos žinias, bet ir įneša naujovių. Pratarmėje jis pažymi, kad Širenijaus veikale augalų aprašymai yra pasenę, ir kad nekiltų sunkumų, apibūdinant augalus, pats juos grupuoja, vadovaudamasis tada nauja Linėjaus sistema.

Tų laikų medicinos žinios J. Pabrėžos nepatenkino. Sekdamas gydomus ligonius, jis pastebėjo, kad tuo metu rekomenduojamos vaistų dozės dažnai būdavo per didelės. Todėl jis rašo:

„Turiu perspėti, kad kai kurios vaistų dozės, išrašytos iš S. Širenijaus veikalo, yra per didelės“ ([29], p. 1).

J. Pabrėža rekomenduoja skirtingas dozes ir nurodo, kad jo veikale nurodytos dozės tinka 20–50 metų amžiaus asmenims. Proporcingai amžiui, jaunesniems ir vyresniems asmenims, dozės turi būti mažinamos ([29], p. 1).

¹ 1 lotas=12,797 g.

² 1 gorčius=3,2798 l.

³ 1 kvorta=3 stiklinės, 4 kvortos=1 gorčius.

⁴ 1 svaras=409,512 g.

J. Pabrėža pataria ligonius gydyti atsargiai ir rūpestingai. Jis rašo:

„Kadangi ta pati liga turi daugelį ypatybių, kaip karščiavimą, kuris sukelia prakaitavimą, skatinantį puvimą, nervinį nusiipimą, tai reikia tinkamai ištirti ligos ypatybes, toliau stebėti, ar gali padėti ta ar kita vaistažolė šalinti ligos ypatybes, ir tik tuomet pradėti gydyti nurodytu [autoriaus — E. K.] augalu“ ([29], p. 2).

Rinkdamas augalus, gamindamas iš jų vaistus, J. Pabrėža pastebėjo, kad vaistažolės ne visada vienodai veiklios. Jis rašo:

„Dėl to pirmiausia reikia žinoti augalo veikimo galią ir tik tuomet tinkamas pagaminto iš tų vaistažolių vaisto dozės duoti ligoniams.“ ([29], p. 1).

J. Pabrėža siūlo neapsiriboti tik jo veikalu, bet ragina gilintis ir į kitų autorių veikalus.

„Iš šio trumpo aprašymo gali suprasti, kad, norint ką padariai gydyti, neužtenka turėti ligą veikiantį augalą; dar reikia skaityti ir kitus medicinos veikalus, aprašančius ligų ypatybes, priežastis, simptomus, ligonio amžių, vaistų dozavimą, atsižvelgiant į kiekvieno paciento amžių.

Visa tai turėdamas, rūpestingai apgalvojęs, galėsi pasirinkti nebrangias namines priemones ir jomis ligonius gelbėti.

To linkiu Tau iš širdies“ ([29], p. 2).

J. Pabrėža nesitenkino vienu šiuo veikalu. Būdamas nepaprastai darbštus, jis daug skaito, studijuoja įvairius medicinos veikalus, daro išrašus iš jų, persirašo ištisus kai kurių autorių veikalus. Savo darbus jis skiria skurstančiai liaudžiai. Vieno iš savo darbų „Namų vaistinė“ tituliname lape jis rašo:

„Skiriu savo darbą naudai ir gelbėti sveikatai tų, kurie neturi arti vaistinės bei galiemybių pasitarti su gydytojais ir ne tik gyvendami skursti, bet ir per anksti mirti turi“ ([37], p. 186).

Studijuojamuose medicinos veikaluose rastus nežinomus terminus J. Pabrėža susirašo alfabeto tvarka, juos iššifruoja ir plačiai paaiškina. Taip atsirado J. Pabrėžos farmakognozijos, farmacijos, medicinos terminų žodynas „Sunkiausių žodžių paaiškinimas“ ([37], p. 16).

Jame, pvz., rašoma:

„Semen Santi, Santonici, Officinis semen lumbricorum — kai kurie vadina citvaro sėklomis, bet klysta. Geriau vadinti Fulchsius, nes tai yra sėklos, atvežamos iš tolimų kraštų. Flos vitri — stiklo putos.

Sarcocola — plikių sultys. Kas šį produktą ilgai vartoja, nuplinka. Dėl to ir vardą tokį gavo. Tai yra Persijos medžio saka. Labiau veikiantys yra geltoni, mažiau — balti, kuo kartesni, tuo geresni.

Scatula — gydytojo dėžutė, kurioje laikomi gydytojo instrumentai.

Sulfur, Sulfubar — siera. Ji yra dviejų rūšių, natūrali ir dirbtinė. Kol ugnies negauna, vadinama gyvąja, nevalyta, nedegta, neištirpinta, į gabalėlius nesulydyta. Lot. Sulfur Vivum. Dirbtinė siera — kaitinta ugnimi. Tai atliekama įvairiais būdais. Yra nekokia sieros rūšis, su ja parkus gydo. Iš sieros ir geležies drožlių ją daro; paviršių lengvai padengia Sulfur caballinum, geltonoji siera — Sulfur luteum, Virgineum officinis citrinum. Ši siera būna natūrali ir dirbtinė ir yra visų įvairiausia; dėl to ją Virgineum vadina“ ([37], p. 16).

J. Pabrėža sekė naujausius medicinos veikalus, darė išrašus iš jų, ypač nagrinėjo receptus, į kurių sudėtį įeidavo chemikalai, įgavę teisių to meto medicinoje. Atrodo, kad J. Pabrėža plačiai vartojo sierą nežams gydyti, blakėms naikinti, salietrą karščiavimo atvejais ir kitus chemikalus. J. Pabrėžos rankraščių parašėse gausu receptų, kuriuose figuroja minėtieji ir kiti chemikalai.

J. Pabrėža ragino („Namų vaistinė“) vaistus gaminti patiems: „Vais-tai iš vaistinės gauti yra geri, bet dar geresni namie pasigaminti“ ([37], p. 461).

Norėdamas įgyvendinti savo patarimus, J. Pabrėža parengė veiklą „Namų vaistinė“ [37], kuriame aprašyta daugiausiai paprastų vaistų rinkinys. Žaliava jiems gali būti laikoma namuose arba įsigijama vaistinėje ar parduotuvėje.

Šiame veikale nurodomos dažniau pasitaikančios ligos ir būdai joms gydyti bei vaistų receptai.

Tuo pačiu tikslu J. Pabrėža išvertė stambų Danieliaus Kruko, „materialisto iš Vroclavo“, kaip rašoma vertimo metrike, 1781 m. veiklą „Trumpa išbandymų medikamentų specifikacija [...]“ ([37], p. 202). Jame išvardijamos įvairios ligos ir nurodoma, kokius vaistus ir kaip vartoti. Šis veiklas maždaug atitiko farmakologijos vadovėlį.

Sekdamas Kristupo Kliuko 1728 m. veikalu „Sąrašas augalų, reikalingų žmonėms [...], J. Pabrėža parengė darbą, kuriame patariama, kaip pataisyti sveikatą ([37], p. 482—535). Veikale pateikiami daržuose auginamų ir laisvai gamtoje augančių augalų aprašymai.

Veikalo tekstas iliustruotas J. Pabrėžos padarytais augalų piešiniais. Veikalo pabaigoje nurodoma, kada rinkti vaistažoles, kaip jas džiovinti ir laikyti išdžiovintas. Taip pat nurodoma, kaip gaminti tinktūras, esencijas, spiritus, ekstraktus, pleistrus, kataplazmus, aliejus, linimentus, paruošti vonias, distiliuoti degtinę.

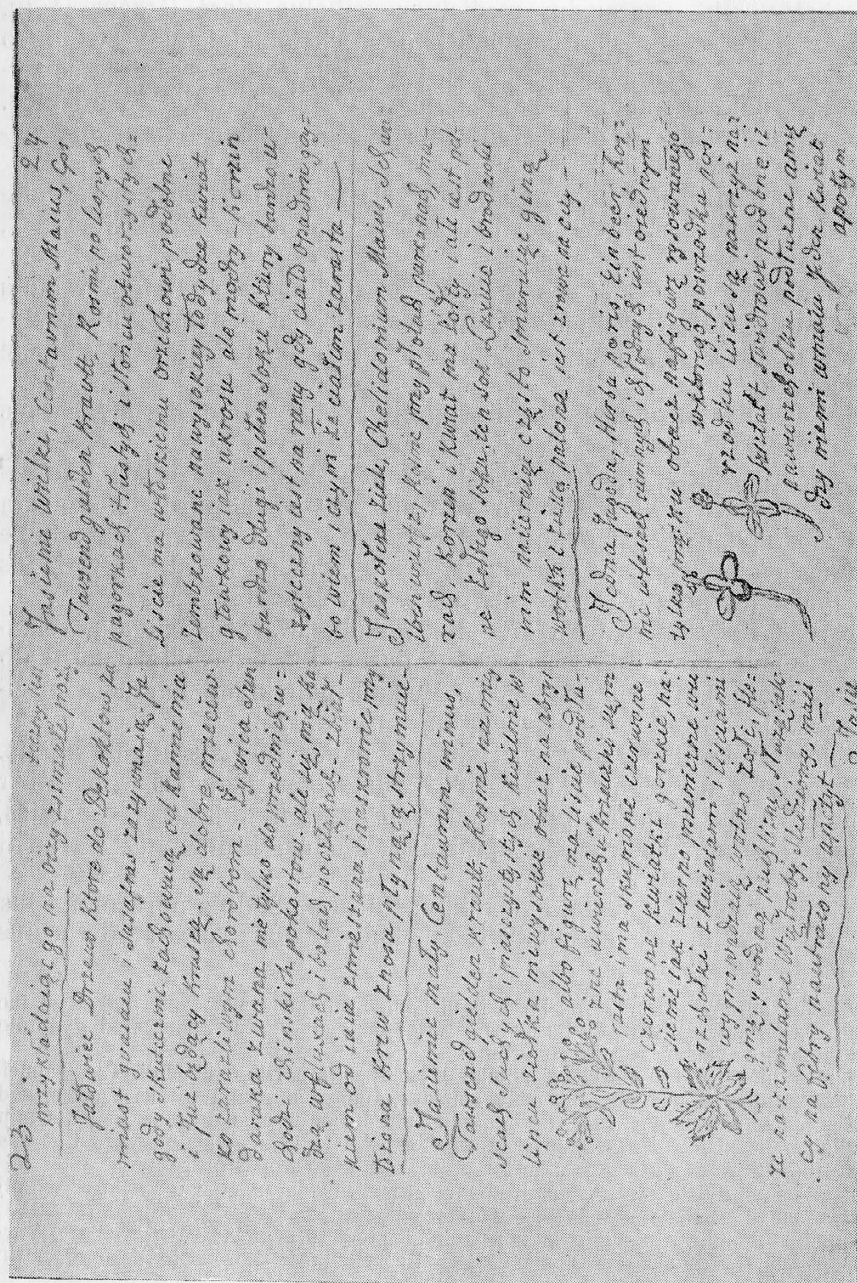
J. Pabrėža taip įtikinančiai istoriniu požiūriu apibūdina aprašomuosius vaistus, kad ligoniui tiesiog sunku tikėti, kad, vartodamas nurodytuosius vaistus, jis nepasveiksias.

Pavyzdžiui, aprašydamas vaistą, kuris ilgai išlaiko žmogų sveiką, apie gydymąsi juo ir šio vaisto paslapties išgavimą iš garsiausio Europoje gydytojo, J. Pabrėža to gydytojo žodžiais atpasakoja vaisto recepto įsigijimą:

„Būdamas jūrų laivyno kareivių, išlipau į krantą Barbarijoje žiemoti. Cia, laimei, man butą paskyrė pas vieną seną, 130 metų amžiaus, žmogų, kuris buvo toks sveikas, kad atrodė gimęs šiame šimtmetyje, turįs ne daugiau kaip 40 metų. Nusistebėjus, kaip jis taip gražiai išsilaikė, jis atsakė žinąs, kaip gaminti vieną vaistą ir tuo vaistu gydąs ligonius nuo sunkiausių ligų. Kai atėjo metas man toliau keliauti, šeimininkas pasakė:

— Sūnau, savo didelės draugystės įrodymui pasakysiu tau sudėtį ir gamybos paslaptį vaisto, kuris labai vertingas žmonėms gydyti.

Aš tuo metu turėjau 55 metus, gyvenau palaidai ir dėl to pakirtau savo sveikatą. Vartodamas tą vaistą, išsigydžiau ir tapau sveikas. Paskelbdamas šio vaisto paslaptį, turiu 120 metų ir jokiais negalavimais nesiskundžiu“.

9 pav. Lapas iš J. Pabrėžos rankraščinio veikalų, parengto sekant K. Kliuko veikalu „Sąrašas augalų, reikalingų žmoniems [...]“ [37]. Šalia vaistingųjų augalų aprašymo pateikti ir paties J. Pabrėžos atlikti tų augalų piešiniai

Pateikiame receptą, kurio vaistų sudėtį ir veikimą J. Pabrėža aprašo:

Rp. 8 lotus genciano šaknų supiaustyti tokiais gabalėliais, kaip piaustomi agurkai salotoms. Piaustyti kiek galima ploniau ir smulkiau.

1/2 loto mėlynojo iriso šaknų supiaustyti tuo pačiu būdu ir jas supilti į pusę gerčiaus gero baltojo Maiso vyno.

Šaknis glazūruotame ar akmeniniame inde užpilti vynu ir gerai užvirinti, kad neišbėgtų, ir laikyti 24 val., dažnai suplakant. Po to perkošti į glazūruotą indą pro ploną tankią skarą, į filtratą pripilti 8 lotus puplaiškio žolės sulčių, 2 lotus paprastojo godo sulčių, 2,5 loto karčiojo šventadagio sulčių bei 12,5 loto liepų medaus ir virti ant žarijų, kol 2 kartus pakils į viršų. Putas nugriebti, perkošti ir toliau virinti, kol pasidarys sirupas.

Naudojimo būdas. Kas rytą paimti vieną pilną šaukštą, kuriame turi tilpti 2 lotai šio vaisto, ir 2–3 valandas nevalgyti ir negerti. Vaistą vartoti, kol praeis negalavimai“ ([37], p. 195–196).

Originali atskirų vaistų aprašymo pradžia.

Pvz., pradėdamas aprašyti apetitą žadinančius vaistus, J. Pabrėža įterpia tokią patarlę:

„Apetito neturi tie, kurie ilgai miega, dažnai stiklėlį išgeria, nuo darbo bėga“ ([37], p. 346).

Kitoje vietoje J. Pabrėža įterpia tokią patarlę:

„Vaistai ir valgiai vienodai vertingi, bet, per gausiai vartojami, sveikatai kenksmingi“ ([37], p. 343).

J. Pabrėžos veikale „Apie sveikatą“ ([37], p. 1) pateikiama daug praktiškų patarimų ir receptų. Vienas tokių patarimų yra apie tai, kaip ilgai sveikatą užgrūdinti.

„Paimk 2 lotus ir ketvirtį Aloe sucobini, ketvirtį loto Zedair, tiek pat baltojo agar-agaro, genciano, geriausios šafrano žolės, gero rabarbaro ir devindrekio. Kai visos dalys bus sugrūstos, supilk jas drauge su devyndrekiu į butelį ir užpilk kvorta neatskiestos degtinės, aprišk gerai sušlapintu pergamentu. Kai jis išdžius, pradurk smeigtuku, kad butelio nesusprogdintų. Palik stovėti devynioms dienoms, rūpestingai suplak kas dieną ryte ir vakare. Dešimtą dieną pamažu nupilk į kitą butelį, kol švariai liesis, kad su drumzlėmis nesusimaišytų, ir šią nupiltą esenciją gerai užkimšk. Likusias drumzles apipilk vėl puse kvortos tokios degtinės, kaip pirmąją kartą, kurią tokiu pačiu būdu devynias dienas laikyk ir plak, o dešimtą dieną nupilk taip, kaip pirmąją kartą. Jeigu esencija šiek tiek drumsta, tai į piltuvėlį įdėk filtruojamo popieriaus. Jeigu filtruoti reikia keletą kartų, tai piltuvėlį reikia pridengti, kad negaruotų, ir pagaliau vieną esenciją sumaišyti su kita, butelį gerai užkimšti ir gerai paslėpti. Galima [iš pirmos dienos — E. K.] pagaminus, tuoj pat vartoti po 6–7 lašus.

Nereikės nei kraujo nuleisti, nei vaistų vartoti, nes šie vaistai grąžina jėgas, atgaivina nykstančias jėgas, išjudina kraują, pašalina gyslų drebinimą, sumažina reumatinius podagrinius skausmus, neleidžia jiems didėti, valo skrandį nuo visų stambių ir gleivingų dalių, pašalina dieglius, gerina virškinimą, valo kraują ir yra geras vaistas prieš nuodus, be skausmų gydo drūgį, yra profilaktinė priemonė, be pavojaus išgydo dėmėtąją šiltinę“.

Nurodomos dozės arba vartojamas kiekis:

„Širdies negalavimo atvejais — valgomasis šaukštas, virškinimui pagerinti — du šaukštai, podagros atveju, kai skausmai didėja, — tris kartus per dieną. Dieglių ir vidurių skausmų atvejais — du šaukštai“.

Kad suteiktų receptui ypatingą vertę, J. Pabrėža pateikia ir to recepto istorijos dalį:

„Tas receptas buvo rastas daktaro Ernesto, kuris mirė turėdamas 104 metus, popieriuose. Šį sekretą (receptą) vartojo jo šeima. Jo tėvas gyveno 112 metų, senelis — 130 metų. Vartojo nuo 4 iki 8 lašų ryte ir vakare. Šį eleksyrą pagaminti nesunku ir jis nebrangus“.

Toliau Pabrėža nurodo, kad vaistas išbandytas prieš įvairias, vos ne prieš visas ligas.

Dalis J. Pabrėžos rašinių medicinos klausimais surinkta jo rankraštyneje knygoje „Spindulėlis“ [30]. Tai jau vėlesnio laikotarpio rašiniai. Jie parašyti tada 1827 m., kai Pabrėža jau buvo plačiai įsitraukęs į gydomąjį darbą. Tai liudija ir įrašytų receptų raidžių dydis, jų neryškumas, nes jos buvo rašytos mažiau paklusnia ranka.

J. Pabrėža buvo ne tik gydytojas praktikas, liaudies gydytojas, bet ir teoretikas, pirmiausia — terminologas. Aprašydamas įvairias ligas, jų gydymo būdus ar žmogaus anatomiją, jis savo veikaluose pateikdavo žemaičių liaudies ar savo paties sukurtus medicinos terminus.

J. Pabrėža, rašydamas savo veikalus, labai sielojosi, kad neturįs žemaičių /lietuvių/ gramatikos: „[...] iki šiol dar neturime savo, žemaičių, kalbos gramatikos, gal yra kokia svetimšalio parašyta“ ([30], p. 3). Neturėdamas lietuvių kalbos gramatikos, J. Pabrėža rašė taip, kaip buvo žemaičių šnekama. Savo veikaluose jis pateikia kai kurių žinių iš žemaičių tarmės ortografijos.

J. Pabrėža rašė: „Žemaičiai jau turi pavadinimų gimtąja kalba, gal atsiras norinčių išleisti medicinos veikalėlių, nors ir teapimantį tokias ligas, kurių metu reikalinga greita pagalba.“

Keistas dalykas — žemė toji turi tiek daug giminaičių, pakankamai gabių mokslui, o daktarų ir magistrų neturi beveik nė vieno. /Išimtį sudaro regentas Paškevičius, ruošiantis žemaičių kalba žodyną/“ ([30], p. 3).

J. Pabrėža mokėjo lietuvių, lotynų, graikų, lenkų, rusų, vokiečių, baltarusių kalbas. Jis užsirašinėjo visa, kas jį domino, ir dėl to jo raštai liečia daugelį mokslo ir buities sričių.

Pažymėtina, kad J. Pabrėža daugumą savo veikalų rašė lenkų kalba, tačiau gerai jos nemokėjo. Klaidų pasitaiko ne tik jo darbų tekstuose, bet ir tituluose [29].

Jis buvo gerbiamas kaip mokslininkas, kviečiamas į svečius, mėgo vertingus priežodžius, reikšmingas patarles. Reikia manyti, kad vaistininkų ir gydytojų buvo nemėgstamas, nes savo darbais ir patarimais mažino jų pelną.

Išlikę rankraščiai liudija, kad J. Pabrėža buvo didelis to meto mokslo žmogus, nagrinėjantis botaniką, farmakognoziją, mediciną, meną, technologiją, žemaičių tarmę, o sukaupęs jo veikaluose žinios yra ir šiandien kai kuriais požiūriais vertingos botanikams, farmacininkams, medikams, kalbininkams, technologams.

Ю. Пабрежа — фармакогност и народный врач

Э. Канопка

Резюме

В Вильнюсском университете (1792—1794 гг.) Пабрежа получил теоретические знания, которые по возвращении в родную Жямайтию он постоянно углублял путем самостоятельного образования и изучения местной растительности.

Ю. Пабрежа практически изучил растения Жямайтии, охарактеризовал и описал их, составил гербарий. Он учил местных крепостных крестьян, как распознавать лекарственные травы, какие из них и как применять при разных болезнях. Ю. Пабрежа советует лечить осторожно, обращая особое внимание на симптомы болезни и установление точного диагноза.

Пабрежа много читает, изучает труды по медицине, делает выписки из них, переписывает полностью [29] некоторые работы, чтобы знать все применявшиеся тогда способы лечения и практически использовать их при лечении местного населения и в своих работах.

Пабрежа написал несколько книг по медицине, наиболее популярной среди которых была его «Домашняя аптека» [37].

Пабрежа был хорошим фармакогностом, был широко известен среди местного населения как бескорыстный народный врач.

J. Pabrėža — pirmojo lietuviško geografijos vadovėlio autorius

Juozas Tarvydas

Jurgis Pabrėža, 45 metų amžiaus įstojęs į Kretingos bernardinų /pranciškonų/ vienuolyną, iš pradžių keletą metų mokytojavo vietos dviklasėje parapijinėje mokykloje, kurioje mokslas trukdavo ketverius metus¹, nes buvo ir parengiamoji klasė, o antroje klasėje buvo mokomasi dvejus metus.

Be kitų dalykų, šioje mokykloje J. Pabrėža dėstė ir geografiją. Yra išlikęs jo paties žemaitiškai parašyto visų 5 pasaulio dalių fizinės ir politinės geografijos vadovėlio rankraštis [9, 180]. Iš jo turinio apimties ir pobūdžio galima spręsti, kad vadovėlis skirtas vidurinių mokyklų žemesnėms klasėms, nes medžiaga išdėstyta labai glaustai ir populiariai.

Vadovėlis mažo formato ketvirtiniuose lapuose, iš viso turi tik 166 p. Pradžioje 13 p. paskirta įžangai /Ižėgis/, kurioje apibūdintas geografijos mokslas ir paaiškinti bendrieji, daugiausia fizinės geografijos, dalykai bei terminai. Toliau vadovėlis pagal žemynus suskirstytas į 5 dalis /atskyrius/. Daugiausia vietos /100 p./ paskirta Europai, o Azijai, Afrikai, Amerikai ir Australijai drauge tik truputį daugiau kaip 50 p.

¹ M. Lukšienė, Lietuvos švietimo istorijos bruožai, Mokyklų mokslinio tyrimo institutas, Pedagogikos darbai, t. IV, K., 1970, p. 80.